

УДК 374.134

МІСЦЕ БАНКІВСЬКОГО ПРАВА У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Світлана Юріївна ОБРУСНА

д.ю.н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

E-mail: Svitlanaobrusna@gmail.com

Анотація. Статтю присвячено дискусійним питанням визначення сутності та місця банківського права у системі права України. Подано оцінку основним науковим підходам щодо вказаної проблеми. На основі аналізу предмету, методу, системи, джерел банківського права обґрунтовано погляд щодо визначення банківського права як самостійної комплексної галузі.

Аннотация. Статья посвящена дискуссионным вопросам определения сущности и места банковского права в системе права Украины. Дана оценка основным научным подходам относительно указанной проблемы. На основе анализа предмета, метода, системы, источников банковского права, обоснованно точку зрения относительно определения банковского права как самостоятельной комплексной отрасли.

Ключові слова: банківське право як галузь права, предмет банківського права, метод банківського права, система банківського права, норми банківського права, джерела банківського права.

Ключевые слова: банковское право как отрасль права, предмет банковского права, метод банковского права, система банковского права, нормы банковского права, источника банковского права.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови Української держави на розвиток національної системи права, безумовно, значний вплив мають складні процеси, що відбуваються у всіх сферах її суспільно-політичного та соціально-економічного життя, світові глобалізаційні та інтеграційні виклики. Система права досить динамічно реагує на появу чи виокремлення нових за змістом суспільних відносин, а отже, й потребу формулювання якісно нових правових норм, що поступово оформлюються у правові інститути, підгалузі та галузі права. Прикладом таких правовідносин можуть слугувати суспільні відносини у банківській сфері. На сьогодні поняття «банківське право» міцно закріпилося у науково-юридичній термінології та широко вживається у практиці банківської діяльності. Водночас розвиток ринкової економіки, становлення та удосконалення банківської системи, розширення сфери діяльності комерційних банків та спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, зміна характеру взаємовідносин банків з клієнтами та низка інших факторів вказують на необхідність подальшого удосконалення правового забезпечення банківської діяльності. Важливе теоретичне та практичне значення має дослідження теоретико-методологічних проблем банківського

права, насамперед, визначення його сутності та місця в системі права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз наукових видань як попередніх, так і останніх років, проблема визначення сутності та місця банківського права в системі національного права залишається актуальною для юридичної науки. Узагальнення і систематизація поглядів вчених на її вирішення дають можливість виокремити декілька ключових аспектів: банківське право є підгалуззю права (фінансового, цивільного, господарського) – М. Агарков, О. Іоффе, О. Костюченко; банківське право є комплексним інститутом права – І. Заверуха, Л. Єфремова, О. Орлюк; банківське право є комплексною галуззю права – І. Сторожук, М. Піскотін та інші автори; банківське право є самостійною галуззю права – О. Качан.

Як бачимо, погляди науковців щодо визначення місця норм, які регулюють відносини у сфері банківської діяльності у системі права, розходяться. Крім того, незважаючи на актуальність та важливість зазначеної проблеми, у юридичній науці їй приділено недостатньо уваги. Про це свідчать і незначна кількість спеціальних комплексних праць, і фрагментарний характер наукових публікацій. Водночас варто відзначити, що

останнім часом у наукових колах простежуються тенденції щодо визначення банківського права України як самостійної галузі або ж обґрунтування його приналежності до комплексних галузей права. Проблемними ж залишаються питання теоретико-методологічних підходів, зокрема, вироблення і обґрунтування критеріїв такого поділу, розробки методологічного інструментарію дослідження названих дискусійних питань тощо. Не менш важливим є й практичний аспект вказаної проблеми. Адже сьогодні стабільність банківської системи і національної валюти, ступінь захищеності інтересів вкладників, нормалізація фінансових потоків та розрахункових відносин мають для економічної безпеки держави одне із найважливіших значень. Отже, існує суспільна потреба та державний інтерес в оформленні банківського права в окрему самостійну галузь.

Метою статті є з'ясування сутності та місця банківського права у системі права України, на основі аналізу предмету, методу, системи, джерел банківського права обґрунтування погляду щодо визначення банківського права як самостійної комплексної галузі, окреслення подальших перспектив наукових досліджень.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. У другій половині ХХ ст., особливо у період після набуття Україною незалежності, в системі національного законодавства з'явилася значна кількість нових груп правових норм, предметом регулювання яких виступили однорідні суспільні відносини. Їх виникнення стало своєрідною реакцією держави на стрімкий розвиток суспільних, передусім економічних відносин, що зумовлювали виникнення нових економічних механізмів та потребували належного правового врегулювання. Як уже зазначалося, до однієї із таких груп, щодо якої існують суперечки між науковцями, і належить комплекс нормативно-правових норм, якими регулюються відносини, пов'язані з діяльністю банків.

Досліджуючи проблему місця банківського права в системі національного права, варто, насамперед, з'ясувати поняття системи права та її складових. Загальновідомо, що система права – це об'єктивно зумовлена єдність і погодженість правових норм держави та їх розподіл на окремі взаємопов'язані між собою складові елементи: галузі права, підгалузі права та правові інститути. У свою чергу галузь права — це відокремлена сукупність норм права, які регулюють якісно однорідні суспільні відносини [1, с. 4].

Прийнято вважати, що галузь права є центральним елементом системи права, тому ефективність правового регулювання суспільних відносин безпосередньо залежить від ступеня об'єктивності й логічності їх побудови. Відокремленість галузі права і ступінь її розвитку визначаються мірою розвитку та автономності відповідних відносин та потребою у їх правовому врегулюванні. У теорії права існує такий критерій поділу галузей як фундаментальність норм, сконцентрованих у них. За вказаним критерієм галузі права поділяють на базові (містять вихідні норми права, що регулюють первинні суспільні відносини та мають особливу значущість для інших галузей права і використовуються ними); профільюючі (спрямовані на конкретизацію і підсилення дії певних норм базових галузей права) та комплексні (містять норми права, що регулюють сфери державного і господарського життя, виникають на основі подальшого розвитку комплексних інститутів права що утворюються на межі суміжних галузей права). Хоча відома й інша думка про те, що комплексні галузі права не існують взагалі, комплексними можуть бути лише галузі законодавства [2, с. 172].

Вважаємо, що більш прийнятним є перше твердження. Відповідно до поділу за вказаним критерієм банківське право більш тяжіє до комплексних галузей, на підтвердження чого нижче буде наведено відповідні аргументи.

У юридичній науці немає єдиних підходів щодо правової природи та причин виокремлення комплексних галузей права. Так, основними аргументами, що пропонують деякі вчені як доказ існування комплексних галузей права, є специфіка предмета правового регулювання та існування систематизованого законодавства, що регулює певну сферу суспільних відносин. Вказані підходи заперечує А. Миколенко, наголошуючи, що в основу класифікації галузей права слід вкладати пріоритетне значення одного із визначальних критеріїв їх формування. Тобто, залежно від того, який критерій покладено в основу об'єднання правових норм у галузь права, їх можна розподілити на: галузі, в об'єднанні яких більш вагомо роль відігравав метод правового регулювання; галузі, об'єднуючим для яких став предмет правового регулювання; галузі права, в формуванні яких одночасно брали участь, як предмет, так і метод правового регулювання. Саме такі галузі права, на думку вченого, слід називати комплексними і вкладати в них інший зміст, ніж це прийнято в юридичній літературі [2, с. 173].

На сьогодні сталим у банківському праві є положення про те що, воно має специфічні предмет і метод правового регулювання [3, с. 17]. Не викликає сумніву й твердження, що об'єктивним критерієм поділу права на галузі є матеріальний зміст суспільних відносин, урегульованих нормами права. Ці відносини мають бути однорідними, специфічними і володіти певною єдністю на рівні діяльності. Визначаючи предмет банківського права, можна навести узагальнюючу позицію науковців, згідно з якою предмет банківського права – це суспільні відносини, що виникають у процесі банківської діяльності, зокрема відносини, які регулюють процес побудови, функціонування і розвитку як банківської системи, так і окремо взятого банку, здійснення банками банківських послуг, регулювання банківської системи з боку державних органів в інтересах громадян, організацій та держави тощо [4, с.12]. Таким чином, банківське право, будучи тісно пов'язаним із економічними процесами в державі, застосовується для регулювання специфічних відносин, що виникають у процесі банківської діяльності та надання банківських послуг.

Аналіз вищенаведеного визначення предмету банківського права, дає змогу зробити висновок, що ключовою категорією суспільних відносин є банк. Хоча не варто забувати, що предметом банківського права є також й інші відносини, зміст яких складає банківська діяльність, однак суб'єктами яких є інші особи. Особливість банку порівняно з іншими фінансовими установами полягає в тому, що банк є основним фінансовим інститутом, який покликаний здійснювати банківську діяльність, що має виключний характер. В той же час, інші фінансові установи – це в основному спеціалізовані організації, що виконують певні банківські операції залежно від свого правового статусу.

Як відомо, метод правового регулювання банківської діяльності не є однорідним. З одного боку, використовується метод владних приписів, властивий адміністративному праву, коли мова йде про державне регулювання банківської діяльності. З іншого – застосовується цивільно-правовий метод регулювання суспільних відносин, коли вони будуються на юридичній рівності сторін та регулюють відносини банків з клієнтами, між комерційними банками тощо [5, с. 29].

Окрім диспозитивного і імперативного методів, що застосовуються в банківському праві, виокремлюють також комплексний метод правового регулювання, який поєднує у собі окремі ха-

рактерні риси названих вище методів. До його характерних рис належать: майнова самостійність учасників правовідносин; застосування переважно способів комплексного (економічного) впливу на учасників правовідносин; поєднання регулювання відповідних суспільних відносин шляхом видання нормативно-правового акту і укладення договору, який має цивільно-правовий характер; «коридор автономії волі» обов'язкових учасників банківських правовідносин тощо. Наявність вказаного методу правового регулювання, на думку низки вчених, підтверджує його специфіку і належить до тих критеріїв, що підтверджують належність банківського права до комплексних галузей. Водночас, деякі дослідники вважають виділення такого методу не зовсім виправданим у зв'язку з тим, що суспільні відносини не можуть одночасно регулюватися протилежними за своєю природою прийомами та способами, оскільки, таким чином, втрачається єдність правового регулювання. На їх думку, метод правового регулювання є додатковим юридичним критерієм, похідним від предмету, оскільки своєрідність методу правового регулювання зумовлюється предметом регулювання. Самостійного значення він не має, але у поєднанні з предметом сприяє більш точному поділу права на галузі [6, с. 17].

Вважаємо, як і в першому, так і у другому випадках важливе значення має вироблення чітких критеріїв, що дали б змогу класифікувати галузі права на певні види. Важливе значення при цьому має дослідження й інших, ознак, що дозволяють говорити про поділ суспільних відносин за певними галузями. Це, зокрема характер правовідносин, специфіка правових джерел, норм, особливості системи банківського права тощо. Так, банківські правовідносини визначають як суспільні відносини, що встановлюють між учасниками юридичний зв'язок організаційного і майнового характеру, врегульований нормами банківського права та мають певні особливості: виникають у специфічній сфері економічної діяльності держави і пов'язані із банківською діяльністю, складаються із двох елементів – владно-організаційного і майнового, обов'язковим суб'єктом у таких відносинах виступає банк, у цих відносинах задіяний комплексний метод правового регулювання. Специфічні ознаки мають і норми банківського права: регулюють специфічну групу суспільних відносин, мають як імперативний, так і диспозитивний характер, деякі з них мають особливу структуру, специфічні санкції. Норми банківського права тісно

взаємопов'язані із нормами інших галузей права (адміністративного, фінансового, цивільного, кримінального, господарського), що, до речі є особливістю і банківського законодавства, і системи банківського права. Вище названі ознаки з одного боку в тій чи іншій мірі підтверджують комплексність вказаної галузі, а з іншого ще раз вказують на необхідність розробки методологічних проблем науки банківського права, яка має досліджувати категорії і поняття, визначати методологічні підходи, виробляти рекомендації щодо удосконалення вказаної галузі.

Висновки. Аналіз вказаних проблем дав змогу сформулювати наступні висновки: банківське право – це не механічне об'єднання норм основних галузей права, а якісно нове, юридично цілісне правове утворення. Саме банківське право, як комплексна галузь права, об'єднує за єдиними предметними, тематичними та цільовими озна-

ками юридично неоднорідні відносини в цілісне утворення, що збагачує їх зміст, сприяє виробленню якісно нових понять, положень і в зв'язку з цим суттєвому розвитку юридичної термінології. Як бачимо, банківське право України можна окреслювати в таких аспектах: як комплексну галузь права, як науку, як окрему навчальну дисципліну, що вивчається у юридичних та економічних вузах. Досить перспективним є саме питання вивчення банківського права в економічних вузах і, зокрема майбутніми фахівцями банківської справи. Як свідчить досвід, воно має серйозну специфіку і потребує особливої уваги. Не менш перспективними напрямками дослідження залишаються формування категоріального апарату банківського права, методологічного інструментарію дослідження його проблем, визначення змісту системи банківського права, його інститутів тощо.

Список використаних джерел

1. Стрегович В. Правова система України: загальна характеристика сучасного етапу формування / В. Стрегович // Право України. — 1998. — № 2. — С. 3–8
2. Миколенко А. И. Место административно-процессуального права в системе права Украины / А. И. Миколенко // Правова держава. — 2002. — №4. — С. 171–174.
3. Костюченко О. А. Банківське право : навчю посібю / О. А. Костюченко. — К. : КНЕУ, 1999. — 168 с.
4. Костюченко О. А. Правові аспекти банківської діяльності: посібник з проблем банківського права / О. А. Костюченко. — К. : Криниця, 2003. — 320 с.
5. Банківське право України: навч. посіб. / За заг. ред. А. О. Селіванова. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — 384 с.
6. Гетманцев Д. О. Банківське право України : навч. посіб. / Д. О. Гетманцев. — Київ : ЦУЛ, 2007. — 344 с.